

УДК 339.1(477)

Ю.Л. КОГАТЬКО

канд. геогр. наук, старш. наук. співроб.

Інституту демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

E-mail: kogatko@gmail.com

РОЗВИТОК ПОСЕЛЕНСЬКОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЗА РІВНЕМ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Показано процес формування відмінностей у рівні життя населення сіл і міст в різні історичні періоди. Зроблено спробу пояснити залежність достатку людини від статусу в суспільстві в різні часи. Проаналізовано рівень життя українців в певні історичні епохи під владою різних країн.

Ключові слова: рівень життя населення, диференціація між містом і селом в умовах життя, поселенська нерівність, бідність та злиденність населення, доходи населення, заробітна плата.

Ю.Л. Когатько

канд. геогр. наук, стар. наук. сотруд.

Інститута демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины

E-mail: kogatko@gmail.com

РАЗВИТИЕ ПОСЕЛЕНЧЕСКОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПО УРОВНЮ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Характеристикой социально-экономической жизни Украины являются значительные диспропорции в уровне жизни сельского и городского населения. При этом, если точнее разобраться в проблеме, то существует высокая поляризация общества, где с одной стороны село и малый город, а с другой – крупные города. Данная тенденция проявляется и в бедности населения.

Различия в уровне жизни населения сел и городов возникли в эпоху индустриализации. В то время появилось значительное количество рабочих рук в сельской местности. Начал расти и уровень жизни в них. Первые попытки выровнять условия жизни в сельской местности и в городах были сделаны в СССР. Программы электрификации, газификации и дифференциации тарифов на коммунальные услуги значительно улучшили жизнь сельских жителей. При этом на территориях Украины, находившихся под властью Польши, сельское население было в лучших условиях. После распада СССР разрыв между уровнем жизни населения села и города углубился, что отразилось и на уровне бедности.

Современное украинское село имеет значительно более низкий уровень жизни населения (в сельском хозяйстве оплата труда наиболее низкая среди отраслей экономики, а социальная инфраструктура преимущественно представляет собой остатки советской), возросла численность лиц, живущих за чертой бедности.

Ключевые слова: уровень жизни населения, дифференциация между городом и деревней в условиях жизни, поселенческое неравенство, бедность и нищета населения, доходы населения, заработная плата.

© КОГАТЬКО Ю.Л., 2014

Yu. L. Kogatko

PhD in Geography, senior researcher of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv, Shevchenko Blvd., 60,
E-mail: kogatko@gmail.com

DEVELOPMENT OF SETTLEMENT DIFFERENTIATION OF THE LEVEL LIFE OF THE POPALATION OF UKRAINE

Significant disparities in the level of living of the rural and urban population are characteristic of the socio-economic life of Ukraine. At the same time, a greater understanding of the problem reveals that there is a high polarization of the society, where on the one side there are villages and small towns, and on the other – major cities. This trend is manifesting in the poverty rate too.

The differences in the quality of life in villages and towns emerged in the industrialization era, when a considerable number of workers appeared in the countryside. The standard of living in the cities began to grow. The first attempts to equalize living conditions in the countryside and in the cities were made in the USSR. The programs of electrification, gasification and differentiation of tariffs for utilities improved the lives of rural residents. While the territories of Ukraine were under Polish rule, the rural population lived in the best conditions. After the collapse of the USSR the gap between the living standards of the population of the village and the city has deepened, and this was reflected in the poverty level.

The modern Ukrainian village has a significantly lower standard of living (in agriculture wages are the lowest among the sectors of the economy and the social infrastructure is mainly represented by Soviet remains), and the number of people living below the poverty line has increased.

Key words: quality of life, differentiation between urban and rural areas in terms of living conditions, settlement inequality, poverty and destitution of population, income, wages.

Вступ. Протягом всієї історії існувала соціальна нерівність між різними групами населення, і поселенські відмінності в цьому не виняток. За останні десятиліття відбулись значні зміни в житті людей, пов'язані, насамперед, зі здобуттям незалежності Україною і переходом від планово-командної до ринкової економік. Змінились умови життя жителів як міст, так і сільських територій у зв'язку із занепадом інфраструктури, недофінансуванням і загальним зубожінням населення. Ці процеси відбувалися по-своєму в різних типах населених пунктів і сприяли появі значного прошарку бідного населення, який у сільській місцевості навіть у наш час становить понад третину всіх жителів. Незважаючи на поступове покращення рівня життя населення в Україні він все ж залишається низьким, особливо в сільських населених пунктах, домогосподарствах з дітьми і непрацездатними. Тому дослідження в даній сфері завжди є актуальними. При цьому слід звернути особливу увагу на процес формування поселенської нерівності.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. За останні десять–п'ятнадцять років українські вчені зробили чимало для дослідження як рівня життя населення, так і бідності за різними критеріями. При цьому праці були присвячені дослідженню рівня життя населення загалом, а також регіональним і поселенським аспектам. Дану проблему досліджували Архангельський Ю. (Arkhanhel's'ku Yu.), Банюхова К. (Banyukhova K.), Бевз В. (Bevz V.), Берданова О. (Berdanova O.), Гнибіденко І. (Hnybidenko I.), Ковальчук Т. (Koval'chuk T.), Красун А. (Krasun A.), Лібанова Е. (Libanova E.), Мандибур В. (Mandybura V.), Поплавська О. (Poplavs'ka O.), Саєнко Ю. (Sayenko Yu.), Сариогло В. (Sarioglo V.), Сергієнко О. (Serhiyenko O.), Сітнікова Н. (Sitnikova N.), Турчин Я. (Turchyn Ya.), Фесенко А. (Fesenko A.), Черенько Л. (Cheren'ko L.) та інші вчені.

Метою статті є виявлення і дослідження особливостей формування поселенської диференціації за рівнем життя населення України в різні історичні епохи та

обґрунтування об'єктивного характеру існування нерівності в життєвих стандартах мешканців міст і сіл.

Виклад основного матеріалу. Для соціально-економічного життя України характерними є значні диспропорції в рівні життя сільського і міського населення. Має місце висока поляризація суспільства, де з одного боку – село і мале місто, а з другого – великі міста. Дана тенденція проявляється і в бідності населення.

До початку промислової революції не було істотної різниці між рівнем життя в селі і місті. Панівні верстви населення розкошували, а решта жили в умовах тотальної бідності. Село навіть було в кращих умовах, адже в містах, особливо з населенням понад 20 тис. жителів, існували дуже значні проблеми з непристосованою інфраструктурою до наявної кількості мешканців, найбільшою незручністю якої були побутові відходи. При цьому жителі як міст, так і сіл тримали худобу, обробляли землю. З відмінностей: у містах було більше ремісників і торговців, проте загалом село і місто різнилися лише за кількістю жителів. Міські будинки мало чим відрізнялися від сільських, але перші кам'яні будинки з'явилися саме в місті. Спочатку їх будували ремісники, що працювали з вогнем: пекарі, ковалі [1]. Вулиці середньовічних міст виглядали по-різному. Ширина головних вулиць становила 7–8 метрів, вуличок і провулків – до двох метрів, що було занадто тісно навіть для пішоходів.

Однією зі значних відмінностей життя села і міста середніх віків було те, що якщо місто отримувало магдебурзьке право, то жителі вважалися вільними людьми. На території України першими такими містами стали Сянок, Володимир і Львів. Пізніше до них долучилися інші міста на сучасній території України з переважно українським населенням, які перебували під владою Речі Посполитої. В містах багаті родини займали пости в управлінні містом. Середня верства складалася з дрібних купців і торговців. Решта міщан належала до бідноти, що була фактично позбавлена прав, оскільки не мала власності в місті, нерідко мешкала поза його мурами і в той же час становила більшість населення.

До бідних належали і ті, хто не міг забезпечити собі існування частково або повністю без сторонньої допомоги. Наприкінці XIV – початку XV ст. вони в містах, наприклад, могли становити від 10 до 20% міського населення (особливо в неврожайні роки, коли вільні селяни масово поповнювали ряди міських мешканців). Зазвичай такі бідні знаходили прожиток в якому-небудь заможному будинку, користувалися благодійністю, їх поміщали у міські лікарні-богадільні. Від таких бідних відрізняли тих, хто жив милостинею, і жебраків. Якщо перші були перехідним станом, який прагнули подолати, то жебрацтво фактично було професією. В XIV ст. в містах з'являються приписи, які зобов'язують жебраків у період збирання врожаю відправлятися в провінцію.

Жебраків, які не мають професії, та без певних занять, вирваних зі свого середовища, розглядали як антисоціальний елемент, з яким належало вести боротьбу. Через високий рівень смертності, пов'язаний з несприятливими умовами життя, війнами, політичною нестабільністю, жодне місто не могло підтримувати чисельність свого населення за рахунок внутрішніх ресурсів і цілком залежало від припливу нових жителів з сільської місцевості.

Населення села далеко не завжди становило суспільство рівних один одному людей, навпаки, здебільшого до його складу входили особи, які мали різні умови життя. Одна особа перебувала в більшій залежності від свого пана, інша – в меншій. У пошуках кращого життя вільні найбідніші верстви селян часто переселялись у міста. В XVI ст. усі категорії селян почали зближуватись внаслідок відбування однакових повинностей і податків феодалам, тож сформувався єдиний клас кріпаків, які від-

працьовували обов'язкові селянські роботи на пана [2]. На той час село складалося з низки будинків — споруд з дерева, глини, накритих солом'яно. Найбідніші жили в куренях і землянках, що не можна було зрівняти з будинками тогочасних міських мешканців.

Вільні селяни одержували по одній волоці (або одному ланові), кріпосні — по третині волоки. Водночас створювалися фільварки розміром до 20 волок, на яких вирощували збіжжя на експорт. На селян, наділених землею, яка переходила у їхню власність, було накладено нові зобов'язання як натурою, так і роботою. Одиницею поземельного податку ставав лан або волока, з якого селяни сплачували 10–30 грошів. На ланове припадало понад 90 відсотків прямих податків. Оскільки ланове, як і інші податки, збирали самі пани, то не обходилося їм без зловживань, особливо коли податок збирався лише з тих земель, якими користувалися підлеглі [2]. «Я не знаю іншого королівства у християнському світі, — писав польський придворний проповідник-езуїт Петро Скарга, — в якому так погано обходяться з селянами, як у нашому» [3]. У той же час міщани робили виплати тільки на надзвичайні (переважно військові) потреби, а також як податки з ремісницької діяльності. Проте жителі міст, крім ремесла і торгівлі, активно займалися сільським господарством і зобов'язані були платити за додаткові наділи, якими вони користувалися в околицях міста. Плата за наділ становила в середньому 15 польських грошів, що загалом було менше, ніж у сільській місцевості.

Для профілактики бідності використовувалась «толока» — виконання господарських робіт членами общини в господарстві одного з селян (старців, вдів та малолітніх сиріт). За неписаними законами моралі, при виконанні толоки жодна зы сторін не брала на себе зобов'язань, але той, хто отримав допомогу, за необхідності, мав відповісти тим самим. Типи толоки були самими різними: дров'яна, будівнича, сінокісна, збиральна. Кожне нове покоління сприймало толоку як необхідність [4].

У сільській місцевості, де мешкала більша частина населення Речі Посполитої, питання соціальної допомоги нужденним регулювались інструкціями місцевих сеймів та постановами сейму Речі Посполитої. Одним з основних став акт, що забороняв бездомним хлопам перехід з місця на місце. Про них мали подбати господарі. Кількість бідних зростала в голодні роки. Значною zostавалась допомога нужденним у формі милостині. Роздачею милостині супроводжувались свята та поховання, а також поминки [4]. Іншими способами допомоги громади вразливим категоріям були: по чергове харчування сиріт по сім'ях, віддача прийомним батькам, общинна допомога «вихованцю», котрий мав господарство від померлих батьків.

Ситуація стала радикально змінюватись після початку індустріалізації галузей промисловості, що зосереджувалася, як правило, у містах. Вона була підтримана значним підвищенням продуктивності сільського господарства, що забезпечило істотний приріст населення і звільнення надлишкового населення з сільської місцевості, яке виявилось затребуваним промисловістю в містах [5]. Низька кваліфікація нових робітників змусила їхніх господарів раціоналізувати і стандартизувати виробничі операції. Так у промисловості з'явився поділ праці. Накопичення капіталів дало змогу з часом робити інвестиції в високо механізоване і наукомістке виробництво, що забезпечило подальшу еволюцію індустріалізації. Поява класу порівняно високооплачуваних кваліфікованих робітників, у свою чергу, сприяла появі ринку товарів для робітників [6]. Акумуляція ресурсів у містах посприяла розвитку інфраструктури, що підвищило рівень життя населення.

Села України, які перебували під владою Російської імперії, аж до 1861 року знаходилися у власності поміщиків, тому загальний рівень життя був низьким, а бідність висока, адже більшість часу селянин мав працювати не на себе, що поширювалась через низьку продуктивність праці. Після скасування кріпацтва диференціація селянства поглибилася, чому сприяв ступінь наділення землею та подальше ведення ними господарства після розкріпачення у столипінської аграрної реформи. Отримавши особисту свободу, селяни почали самостійно шукати ринки збуту та покупців для виробленої продукції, вони мусили відтепер думати не лише про обробіток землі, а й про організацію технічної сторони виробничого процесу. На перешкоді матеріальному благополуччю часто ставали селянська традиційність, страх перед кардинальними перетвореннями, недосвідченість та непередбачуваність, якими у торгівлі користувалися спритніші скупники, крамарі і торговці.

Приватна власність стала могутнім стимулом для покращення матеріального становища селян. Але негативним фактором у формуванні селян як самостійних суб'єктів економічних відносин була бездіяльність уряду, який мало звертав уваги на потреби села, дозволивши утворювати земства, сподіваючись, що вони зможуть розв'язати економічні проблеми та протиріччя села. Однак новаторські форми кооперації та земства не мали змоги охопити всі сфери виробничого процесу, а непоінформованість селянства щодо їхньої діяльності призводила до збільшення недовіри серед населення [7].

У кінці 60-х років XIX століття в Російській імперії селянин міг заробити з весни до осені 100 руб. А дехто мав від різного роду промислів від 200 до 600 руб. сріблом щороку, проте таких було мало. При цьому зарплата робітників у містах була вища і не залежала від урожаю. Наприклад, чоботар виробляв за рік приблизно 1250 пар чобіт. Основою його майстерні була сімейна праця. При самостійній реалізації 1250 пар чобіт за ціною 1 руб. за пару, з вирахуванням витрат на їх транспортування на власних підводах, такий чоботар міг виручити 1062 руб. 50 коп. сріблом [8]. При цьому міські

Таблиця 1. Розподіл витрат по окремих статтях працівників міста Києва в 1914 році, %

Стаття витрат	Частка витрат, %
Житло	22,0
Одяг	12,6
Харчування	50,3
Тютюн і алкоголь	3,9
Гігієна	2,8
Культурно-просвітницька діяльність	1,0
Взаємодопомога	0,5
Навчання дітей	1,4
Лікування	1,3
Театри і видовища	1,0
Церковні потреби	0,2
Збори і податки	2,9
Дрібні витрати	0,1

Джерело: [9].

робітники могли собі дозволити культурний відпочинок, як зазначено в «Бюджетах робочих города Києва» 1914 року, чого не було в сільських населених пунктах (табл. 2).

У той же час бідні селяни були найчисленнішою групою сільського населення. Вони взагалі не мали землі або мали її недостатню кількість для того, щоб прогодувати свої родини. Тому вони наймалися працювати до заможних односельців і поміщиків або шукали іншої сезонної роботи. Серед тих, хто мав землю, проте не міг себе забезпечити, причини становища, в яке вони потрапляли, були різними. Деякі не вміли господарювати, хтось не міг прожити зі свого малого наділу через відсутність засобів. Значну кількість бідняків обумовлювало зростання напруженості в українському селі кінця XIX століття. При цьому розвиток промисловості на півдні України сприяв відтоку сільського населення в міста, де були кращі можливості для заробітку. Складність сільського життя показує порівняння споживання з іншими країнами Європи. Наприклад, наприкінці XIX століття датчанин споживав щороку в середньому 2166 фунтів хліба, німець – 1119, угорець – 1264, росіянин – 1086, а в житниці Європи, як називали тоді Придніпров'я, середній рівень споживання становив лише 867 фунтів. Характерною особливістю життя сільського населення був відбір вирощеного урожаю і продаж за кордон. Вираз «недоїмо, але вивеземо» належить міністру фінансів уряду Олександра III Вишнеградському [10].

Якщо порівняти ціни на продукти в містах України, харчування та розмір зарплати, то, на перший погляд, проіснувати було можливо, але повноцінне життя людини виключалось, адже все зароблене йшло на їжу. На Донбасі, наприклад, наприкінці 80-х років XIX століття шахтар отримував 21 рубль на місяць, а саночник – 16 рублів. На промислових підприємствах також платили на місяць близько 20 рублів. Жінкам і підліткам за ту ж роботу, що і дорослим чоловікам, платили відповідно дві третини і половину заробітку. Хліб тоді коштував 45 копійок за фунт [11]. При цьому, за відсутності власної землі в селі, жителі все частіше переїжджали в міста.

Населення міст складалося з представників усіх станів: дворянство, купці і колишні селяни, які поступово асимілювалися з робітниками фабрик і заводів. Характерним для цього періоду є те, що рівень життя середнього класу не був однорідним, хоча праця робітників, які мали кваліфікацію, гідно оплачувалася. Так, крім їжі та гідного житла, міські робітники могли дозволити собі різноманітне дозвілля: походи в театр і бібліотеки, а також забезпечувати освітою своїх дітей. А сільський побут залишався важким. Нововведення, активно впроваджені в місті, села майже не торкнулися. Сільські хати крили соломною, дахи із заліза могли дозволити собі лише багаті землевласники.

Характерною для села була і масова смертність. Деякі хвороби, які успішно лікували в місті, для сільських жителів ставали смертельними. У селі зберігався високий відсоток смертності дітей з причини недогляду: батьки, які були постійно зайняті польовими роботами, часто залишали малюків дошкільного віку без нагляду. Скасування кріпосного права не змогло надати жителям сіл економічну незалежність: відсутність землі змушувала колишніх кріпаків найматися на роботу до великих землевласників на не вигідних умовах.

Важкий сільський побут, що забирав багато часу і сил для найнеобхіднішого: приготування їжі, прання, утримання житла в чистоті, змінювався надто повільно.

У 1917 році в Російській імперії, до складу якої входила більша частина території України, відбулася революція, що, волею обставин, з часом утвердила свій порядок і в Україні. Перемогла партія більшовиків, яка проголошувала себе виразницею волі

пролетаріату, робітників і селян. Одним з гасел була ліквідація нерівності між містом і селом, що склалася на той час у царській Росії. Проте подальші події обернулися для українського села інакше. Оскільки революційні потрясіння майже повністю зупинили промислове виробництво і ліквідували попередню систему розрахунків і обміну між містом і селом, продовольство, вироблене селянами, могло тільки вилучатися під різним виглядом, без будь-якої компенсації.

Соціальний статус селян і міських жителів дуже відрізнявся. Селянин, як правило, міг прогодувати себе тільки з власного городу, розміри якого обмежувалися. Все вироблене селянином для власних потреб обкладалося податками, як грошовими, так і натуральними. Однією з форм відчуження селянської власності були «добровільні займи», страхування майна, а також завищені тарифи, за якими селянам реалізовувалися продовольчі і промислові товари через так звану кооперацію. Переважна більшість селян була економічно неспроможна будувати цегляні, кам'яні хати. На відміну від цегляних та дерев'яних будинків, оселі з глини більше зберігали вологу та промерзали взимку.

У той же період більша частина території Західної України перебувала під владою Польщі. Відстале сільське господарство майже не використовувало мінеральних добрив, а їх експорт не відповідав інтересам міжнародних хімічних монополій. У містах кількість робітників поповнювалася не останнім чином за рахунок сільської бідноти, ряди якої безперервно зростали. Величезний резерв робочої сили давав підприємцям можливість до мінімуму знижувати заробітну плату. У Західній Україні вона становила 50—60 % заробітку робітників промислових центрів Польщі і часто не забезпечувала необхідного прожиткового мінімуму. Якщо в серпні 1937 р. середній заробіток робітника (чоловіка) за годину на підприємстві у Варшаві становив 1,07 злотого, то в Тернопільському воєводстві — 0,41 злотого. Понад 3/4 бюджету сімей робітників витрачалося на харчування та оплату квартири і лише 4,8 % на культурні потреби і медичну допомогу. Крім того, на погіршення матеріального становища робітників впливали примусові відрахування на армію, прибутковий податок тощо [12]. Охорону праці на підприємствах роботодавці не забезпечували, частими були нещасні випадки. Робочий день досягав 14—15 годин. Фабриканти і заводчики широко використовували працю і жінок, і підлітків, виплачуючи їм за однакову роботу нижчу заробітну плату, ніж робітникам-чоловікам. Важкими були житлово-побутові умови робітників. У робітничих кварталах міст були відсутні водопровід, каналізація, електрика.

Після Другої світової війни вся територія сучасної України знаходилась у складі Радянського Союзу. Надзвичайно низьким був рівень оплати праці і пенсії. Так, звичайна пенсія селянина, який пропрацював на землі все життя, складала у 80-ті роки близько 40 рублів, тоді як у місті важко було знайти пенсіонера, який би отримував менше, ніж 90 рублів державного пенсійного забезпечення [13]. Із зарплатами ситуація була подібною (табл. 2). При цьому в радянські часи відбувалось штучне вирівнювання рівня життя населення.

До цього додавалася нерівномірність у розвитку інфраструктури. Якщо до середини 1950-х років у СРСР було електрифіковано всі міста, то в сільських населених пунктах цей процес продовжувався до початку 1970-х. А газифікація триває й донині. А якщо додати такі сучасні блага, як інтернет чи кабельне телебачення, то українські села відстають від міст в рази.

Сучасне українське село має значно нижчий рівень життя населення (в сільському господарстві оплата праці є найнижчою серед галузей економіки, а соціальна інфраструктура переважно являє собою залишки радянської), зросла чисельність осіб,

Таблиця 2. Заробітні плати населення УРСР і України у 1980–2014-х рр. (крб, грн)*

Рік	Робітники і службовці	Колгоспники	Співвідношення
1980	155	103,6	1,5
1989	218	184,3	1,2
	Працівники промисловості	Працівники сільського господарства	Співвідношення
2000	302	154	2,0
2008	2017	1101	1,8
Січень–березень 2014	3766	2221	1,7

*Сьогоднішні дані і дані УРСР не зовсім зіставні, адже до робітників і службовців також належали, наприклад, працівники радгоспів, проте загалом можна оцінювати ситуацію в галузях.

Джерело: дані Державного комітету статистики України.

що живуть за межею бідності (табл. 3). Проблемою нині є безробіття, яке стало наслідком розпаду колгоспів і несформованості фермерських і колективних сільськогосподарських підприємств. До проблем сільських територій також додалася депопуляція, зменшення людності, зникнення окремих населених пунктів.

Збільшився розрив у доходах між міськими та сільськими жителями. Темпи падіння зайнятості в сільській місцевості значно вищі, ніж у міській. Важке економічне та фінансове становище багатьох сільськогосподарських підприємств істотно обмежує їх можливості з утримання соціальної сфери у селі. Через нестачу молодих кваліфікованих фахівців зберігаються значні відмінності між містом і селом в якості освіти і охорони здоров'я. Через низьку рентабельність, в першу чергу в малих селах, закриваються стаціонарні торгові точки, які замінюються мобільними формами обслуговування. Знизилася забезпеченість селян багатьма соціальними благами та послугами: комфортабельним житлом, освітою, медичним, побутовим, культурним обслуговуванням, транспортом, що ставить під сумнів не тільки збереження теперішнього рівня освіти, здоров'я, культури сільського населення, а й розвиток людського потенціалу села в майбутньому. Сільські лазні та пральні, інші види побутових послуг також не рентабельні. Одна з причин цього – значне зношування устаткування і будівель, високі енергозатрати.

Як наслідок з вищенаведеного, рівень і умови життя сільського населення суттєво відрізняються від міського. Погіршення транспортного обслуговування обмежило можливості селян компенсувати відсутність соціальних послуг за місцем проживання аналогічними послугами в інших населених пунктах та визначило пристосування селян до життя в умовах соціального дискомфорту, поступову примітивізацію стилю життя та витрачання часу на пошуки засобів виживання.

Диференціація в рівні життя населення різних населених пунктів є об'єктивним явищем. Прогнозуючи майбутнє сільської місцевості, доцільно зауважити, що загальні світові тенденції сприятимуть подальшій урбанізації і в Україні, що тільки збільшить розрив. Скоріше за все це призведе до вимирання сіл, в яких зараз менше 200 жителів. Загальна депопуляція поступово призведе до ще більшого занепаду інфраструктури, і якщо транспортне сполучення залишиться на сучасному рівні, то населення сіл (особливо віддалених від районного центру) не матиме можливості доступу до закладів соціальної сфери. Теоретично в сільській місцевості з часом

Таблиця 3. Показники рівня життя населення різних типів поселень у 2012 році

Показники рівня життя населення	Типи населених пунктів		
	велике місто	мале місто	сільська місцевість
Середньодушові доходи (грн/міс.)	1742,7	1492,2	1377,7
Середньодушові витрати (грн/міс.)	1572,5	1335,4	1194,9
Рівень бідності за відносним критерієм, %	15,4	29,6	35,5
Глибина бідності за відносним критерієм, %	17,8	18,6	23,3
Рівень бідності за абсолютним критерієм, %	11,2	21,7	28,9
Глибина бідності за абсолютним критерієм, %	17,2	18,0	21,9
Злиденність населення, %	6,6	11,3	18,2
Населення, яке відносить себе до бідних (самооцінка), %	39,5	26,6	33,9
Не змогли забезпечити собі навіть достатнє харчування (самооцінка), %	26,5	32,6	40,9
Частка витрат на харчування, %	51,0	51,7	54,8
Споживання м'яса і м'ясопродуктів, кг/рік/особу	63,0	52,8	44,7
Споживання фруктів, ягід, горіхів, винограду, кавунів, динь, кг/рік/особу	81,5	58,3	47,0
Наявність водопроводу, %	97,4	82,2	39,1
Наявність каналізації, %	96,4	80,7	38,0
Наявність ванни або душу, %	93,8	75,1	33,5
Наявність центрального або індивідуального опалення, %	93,3	83,9	55,4

Джерело: розраховано співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України за даними обстежень умов життя домогосподарств.

залишиться тільки та кількість людей, яка буде необхідна для обробки земель при великих сільськогосподарських підприємствах. Можливо, в постіндустріальному суспільстві нерівність між містом і селом зникне, якщо цьому сприяють інформатизація і загальна транспортна доступність населених пунктів, за погіршення екології у великих містах.

Висновки. Проведений аналіз дає можливість сформулювати такі висновки:

1. У різні історичні епохи, починаючи від індустріалізації суспільства, рівень життя сільського населення був нижчим від міського. Це спричиняли спочатку закріпачення селян і низька продуктивність праці, що зумовлювало загалом нижчі доходи, а потім, після скасування кріпацтва, низький рівень життя був зумовлений тим, що деякі мешканці сіл не вміли господарювати, а хтось не міг прожити зі свого малого наділу через відсутність засобів обробки землі чи відсутність власного наділу. До цього долучалась низька технологізація сільського життя. Єдиним періодом, коли штучно майже зрівнялись рівні життя села і міста, були радянські часи, проте з розпадом соціалістичної системи ситуація значно погіршилась.

2. В Україні відмінності в рівні життя населення проявляються переважно в селі і малому місті, з одного боку, і великому місті — з другого. Найбільша різниця між сільською місцевістю і Києвом (не рахуючи інших великих міст), як столицею і найбільшим містом в Україні. При цьому в сільській місцевості підняти рівень життя в сучасних умовах надто складно через загальний занепад інфраструктури та депопуляцію.
3. На підставі викладеного можна зробити висновок, що майбутнє сільської місцевості чітко пов'язане із загальним суспільним розвитком. Без використання інновацій в сільській місцевості, а також розбудови сучасної інфраструктури для інформатизації суспільства, яка забезпечить населення сіл доступом до можливостей впровадження сучасних технологій, неможливе вирівнювання рівня життя населення села і міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирная история.ру. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://vsemirnaya-istoriya.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=993:jizn-bit-i-ku ltura&catid=50: srednie-veka&Itemid=24
2. Вісник. ком.уа. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/1725>
3. Укрмап.су. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrmap.su/ru-wh8/1199.html>
4. Рощина Л.О. Соціальна допомога на українських землях в литовсько-польську добу/ Рощина Л.О. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/12-3456789/33235/58-Roshchina.pdf?sequence=1>
5. Steven Kreis. The Origins of the Industrial Revolution in England / Steven Kreis. Last Revised 11 October 2006. Accessed April 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.historyguide.org/intellect/lecture17a.html>
6. Robin Blackburn Enslavement and industrialisation/Robin Blackburn, BBC British History. Published: 18 December 2006 Accessed April 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/history/british/abolition/industrialisation_article_01.shtml
7. Казьмирчук М. Рівень життя селян Київської губернії другої половини XIX ст./ Казьмирчук М. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history28/28_9.pdf
8. Рянський Л.М. Расходы и доходы помещичьих крестьян Курской губернии в середине XIX в../ Рянський Л.М. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://scientific-notes.ru/pdf/014-7.pdf>
9. Наумов Г. Бюджеты рабочих города Киева / Г. Наумов. — Киев, 1914 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://istmat.info/node/18337>
10. Пыхалов И. Кормила ли Россия пол-Европы? / Пыхалов И. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://scisne.net/a199>
11. Укрмап.су [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrmap.su/ru-uh9/1045.html>
12. Мельник М. Українське село вчора і сьогодні (поза соціальною справедливістю)/ Мельник М. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://politonomia.org.ua/page/ukrainske-selovchora-i-sohodni-pozasotsialnoyuspravedlyvystyu-875.html>
13. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу : Підручник / За ред. Б.Д. Лановика. — К. : Вікар, 1999. — 737 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://економтеория.рф/%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82/80>

REFERENCES

1. Sajt Vsemirnaya istoria/ [Site World History]. *vsemirnaya-istoriya.ru*. Retrieved from: http://vsemirnaya-istoriya.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=993:jizn-bit-i-ku ltura&catid=50: srednie-veka&Itemid=24 [in Russian].

2. Sajt Visnyka Ministerstva dokhodiv i zboriv Ukrainy. [Site Bulletin of the Ministry of income and fees Ukraine]. *www.visniuk.com.ua*. Retrieved from: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/1725> [in Ukrainian].
3. Sajt Ukrmap [Site Ukrmap]. *ukrmap.su*. Retrieved from: <http://ukrmap.su/ru-wh8/1199.html> [in Russian].
4. Roshchyna, L.O. *Sotsial'na dopomoha na ukrayins'kykh zemlyakh v lytovs'ko-pol's'ku [Social assistance to Ukrainian lands in the Lithuanian-Polish days]* Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33235/58-Roshchina.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
5. Steven, Kreis. *The Origins of the Industrial Revolution in England*. Retrieved from: <http://www.history-guide.org/intellect/lecture17a.html> [in English].
6. Robin Blackburn. *Enslavement and industrialisation*. Retrieved from: http://www.bbc.co.uk/history/british/abolition/industrialisation_article_01.shtml [in English].
7. Kaz'myrchuk, M. Riven' zhyttya selyan Kyivys'koyi huberniyi druhoiy polovyny XIX st. [*The standard of living of the peasants Kiev province of the late nineteenth century*] Retrieved from: http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history28/28_9.pdf [in Ukrainian].
8. Ryansky, L.M. *Raskhody y dokhody pomeshchych'ykh krest'yan Kurskoy hubernyy v sredyne XIX v. [Expenses and incomes landlord peasants Kursk province in the mid-nineteenth]*. Retrieved from: <http://scientific-notes.ru/pdf/014-7.pdf> [in Russian].
9. Naumov, H. *Byudzhetny rabochykh horoda Kyeva [Budgets workers in Kiev]*. Retrieved from: <http://istmat.info/node/18337> [in Russian].
10. Pykhalov, Y. *Kormyla ly Rossyya pol-Evropy? [Does Russia fed half of Europe?]*. Retrieved from: <http://scisne.net/a199> [in Russian].
11. Retrieved from: <http://ukrmap.su/ru-uh9/1045.html> [in Ukrainian].
12. Mel'nyk, M. *Ukrayins'ke selo vchora i s'ohodni (poza sotsial'noyu spravedlyvystyu) [Ukrainian village yesterday and today (outside of social equity)]*. Retrieved from: <http://politonomia.org.ua/page/ukrainiske-selo-vchora-i-sohodni-pozasotsialnoyuspravedlyvystyu-875.html> [in Ukrainian].
13. Lanovyk, B. D., Matysyakevnych, Z. M., Mateyko, R. M. (1999). *Ekonomichna istoriya Ukrainy i svitu: Pidruchnyk [The economic history of Ukraine and World]*. Retrieved from: <http://ekonomteoryya.rf/%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82/80> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 29.05.2014